

„Scenariile alternative” ale identității basarabene la începutul secolului al XX-lea: mobilizare etnică, românitare incertă și construcție națională într-o provincie de frontieră¹

Andrei CUȘCO

Abstract

This article discusses the various forms of resistance to and / or non-involvement in strategies of national mobilization in early-20th century Bessarabia, as well as the alternative identity projects articulated by local elites. The region was the object of rival claims to inclusion in the Russian imperial and Romanian national space, with each of the two alternative centers competing for the loyalty of the local population. However, the extent to which the Bessarabian population responded to these signals and messages was rather limited. Early 20th-century Bessarabian society, and especially its nobility, clergy, and intellectual strata were slow in responding to nationalist signals coming both from the Russian center and from its Romanian rival. This was obvious, on the one hand, in the continuing presence of traditional discourses of dynastic loyalty and religious conformity and, on the other, in a number of “alternative” identity projects that produced variations on and creatively manipulated the mainstream versions of national(izing) narratives. Rather than simply illustrating the “fluidity of identities” usually associated with many East European borderlands, these phenomena also point to the difficult negotiation that the local elites entered in order to meet the challenge of modern politics. Far from rejecting mass politics in general, their representatives were actively seeking alternative models that did not necessarily involve the nation as a main point of reference. In general, the national message, in all its guises, had little impact before 1917, despite the fears expressed by imperial authorities. Local voices in the field of identity politics really emerged only during the revolution of 1917, amid a fluid and violent landscape defined by the experience of war. The nationalizing impact of the war and the oscillation of Bessarabian political elites between various projects of autonomy, federalism and nation-building also changed the visions of collective identities in the region.

Keywords: ethnic mobilization, identity politics, nation-building, federalism, Bessarabia, Russian Empire, Romania, World War I

¹ This work was partially supported by a grant of the Romanian Ministry of Research and Innovation, CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, within PNCDI III. O versiune anterioară a acestui articol a apărut în culegerea: Gheorghe Negustor și Mircea-Cristian Ghenghea, ed. *De la Imperiu la Regat: Românii basarabeni și Marele Război*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2018, pp. 9-27.

Introducere

O serie de lucrări recente privind istoria Europei de Est au căutat să recupereze agendele și acțiunile comunităților sau ale persoanelor care s-au opus sau au respins tendințele naționalizării în perioada de dinainte de primul război mondial. Reinterpretarea istoriei habsburgice datorată lui Pieter Judson este probabil cea mai ambițioasă încercare de a arăta cum un imperiu est-european a rezistat mult mai bine în fața naționalismului decât s-a crezut în general.² Cazul Imperiului rus pare mai puțin ambiguu în această privință, în special în ultimele decenii ale domniei Romanovilor, când proiectele și încercările de naționalizare pe scară largă au fost articulate și realizate atât de demnitarii imperiali, cât și de activiștii naționaliști, în special în anumite regiuni din cadrul periferiilor occidentale ale imperiului³, locuite de o populație slavă de est (ucraineni și bieloruși) și puternic contestate de proiectele naționale rus și polonez⁴. Statul rus prezenta trăsături incontestabile ale unui „imperiu naționalizant”, care „a produs spații de luptă și concurență între naționalismul rus și proiectele alternative de consolidare națională la periferiile imperiale”.⁵ Cu toate acestea, nu toate provinciile rusești au fost afectate în aceeași măsură de această tendință crescândă spre mobilizare etnică. Basarabia a fost extrem de lentă în a reacționa la diversele încercări de implicare a populației sale predominant țărănești în proiectele concurente de construire a națiunii. Discursurile externe generate de Imperiul rus și de proiectul de construire a națiunii române au dat naștere unei concurențe simbolice foarte active⁶, care s-a manifestat în sfera politică și ideologică, dar nu a avut vreun impact sesizabil asupra locuitorilor din regiune.

² Pieter Judson, *The Habsburg Empire: A New History* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2016).

³ În mod special, mă refer la teritoriile locuite de populația ucraineană și bielorusă, care erau percepute ca parte a nucleului național de majoritatea elitelor politice și intelectuale ruse.

⁴ Pentru evoluțiile din această regiune pe parcursul secolului al XIX-lea, a se vedea, de ex.: A. I. Miller și M. D. Dolbilov, eds. *Zapadnye okrainy Rossiiskoi Imperii* [Periferiile occidentale ale Imperiului rus] (Moscova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2007); Mikhail Dolbilov, *Russkii krai, chuzhaia vera: Etnokonfesional'naia politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II* [“Ținut rusesc, credință străină”: Politica etno-confesională a imperiului în Lituania și Bielorusia în timpul domniei lui Alexandru II] (Moscova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2010). Pentru cazul deosebit și, în mare parte, opus al lituanienilor, a se vedea: Darius Staliunas, *Making Russians: The Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863* (Amsterdam/New York, Rodopi, 2007).

⁵ Stefan Berger și Alexei Miller, ed. *Nationalizing Empires* (Budapest / New York: CEU Press, 2015), 338.

⁶ Andrei Cusco, *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century* (Budapest / New York: CEU Press, 2017).

Politici imperiale și mobilizare etnică în Basarabia la începutul secolului al XX-lea

Înainte de ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, concurența simbolică ru-so-română privind Basarabia a fost, în cea mai mare parte, limitată la sfera diplomației și la anumite eforturi intelectuale izolate. Unii autori ruși au abordat particularitățile etnice și viața cotidiană a populației românofone din această provincie⁷, dar discursul general asupra grupurilor etnice din Basarabia a rămas, în esență, neutru din punct de vedere politic. Începând din anii 1890, o atitudine ceva mai politizată a început să domine narațiunile rusești despre Basarabia. Această tendință poate fi legată de interesul crescând al naționaliștilor ruși pentru zonele de frontieră din vestul imperiului, precum și de percepția unei amenințări permanente și aflate în creștere din partea României în cazul Basarabiei. Această schimbare de accente din sfera discursivă este vizibilă în două lucrări sintetice publicate la sfârșitul anilor 1890 și începutul anilor 1900, care au încercat să legitimeze dominația rusă în provincie prin construirea de narațiuni coerente în legătură cu istoria și rolul contemporan al regiunii în cadrul imperiului.⁸ Volumul lui Batiușkov este deosebit de revelator pentru discursul său pan-slavist, care a fost predominant în textele contemporane rusești despre această regiune. În cartea acestuia, Basarabia este descrisă ca un ținut cu caracter esențialmente slav, care a fost supus influenței românești, dar care, totuși, și-ar fi păstrat trăsăturile slave. Este surprinzător în ce măsură această narațiune a dezvoltat și continuat tema „recuperării unui pământ rusesc străvechi” de sub influența străină, temă elaborată mai devreme în cazul periferiilor occidentale ale imperiului.⁹ Strategia minimalizării „alterității” populației românești din Basarabia s-a bazat pe două ipoteze. În primul rând, această comunitate a fost percepută ca fiind înstrăinată de esența sa slavă originară din cauza migrației târzii a românilor dinspre vest – un proces care ar fi asimilat, chipurile, locuitorii autohtoni din punct de vedere lingvistic, dar nu ar fi eliminat complet elementele pretins slave din viața și cultu-

⁷ A. Zaściuk, *Materialy dlia geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami General'nogo shtaba. Bessarabskaia oblast'* [Materiale pentru geografia și statistica Rusiei, culese de către ofițerii Statului Major. Regiunea Basarabiei] (St. Petersburg, 1862).

⁸ P. N. Batiușkov, ed., *Bessarabiia: Istoricheskoe opisanie* [Basarabia: Descriere istorică] (St. Petersburg: “Obshchestvennaia Pol'za,” 1892), și Pavel Krușevan, ed., *Bessarabiia: geograficheskii, istoricheskii, statisticheskii, ekonomicheskii, literaturnyi i spravochnyi sbornik* [Basarabia: O culegere de date geografice, istorice, statistice, economice, literare și de informații generale] (Moscova: A. V. Vasil'ev, 1903).

⁹ Cu toate acestea, acest lucru devine mai puțin surprinzător dacă se ia în considerare că volumul în cauză face parte dintr-o serie mai largă de „descrieri” ale ținuturilor de frontieră contestate, inclusiv Podolia vecină. Această publicație poate fi plasată în aceeași logică a unui limbaj de naționalizare treptată a imperiului.

ra lor cotidiană. În al doilea rând, editorii acestui volum au subliniat rolul central al ortodoxiei, care îi lega indisolubil pe „moldoveni” de ruși (și, prin urmare, de nucleul imperial), făcându-i astfel o țință ușoară pentru integrarea deplină în imperiu. De vreme ce ortodoxia a fost strâns asociată cu esența rusă, ea a devenit o caracteristică standard în reprezentările loialității populației locale față de imperiu. Cu toate acestea, chiar și în acest context, se poate descoperi un sentiment tot mai mare de nesiguranță cu privire la eficiența rusificării. Alteritatea lingvistică a moldovenilor a fost un obstacol serios care a temperat și contrazis așteptările optimiste inițiale, chiar și în cazul celor mai entuziaști rusificatori. Acest sentiment de nesiguranță a fost consolidat de percepția amenințării naționalismului românesc, care a apărut la începutul secolului al XX-lea. Astfel, în ultimul deceniu înainte de primul război mondial, Basarabia nu mai era privită ca o zonă de frontieră sigură, din perspectiva centrului.

Basarabia ocupa o poziție intermediară între periferiile occidentale rezervate pentru nucleul ideal al națiunii ruse și periferiile „străine” (*inorodceskie*), unde era necesară o politică mai subtilă de integrare. Societatea educată din Basarabia a manifestat primele semne de auto-organizare în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Astfel, autoritățile guberniale au sprijinit formarea Comisiei științifice a arhivelor din provincia basarabeană, prima instituție locală care a studiat și documentat istoria și patrimoniul cultural al regiunii¹⁰. O altă inițiativă semnificativă susținută de cler, în cooperare cu pătura intelectuală emergentă, a fost crearea Societății istorico-arheologice bisericești din Basarabia, în aprilie 1904. În fine, în contextul crizei revoluționare din 1905 și al noilor posibilități deschise pentru inițiativa publică, un grup de nobili, proprietari funciari și funcționari conservatori de origine română au înființat Societatea Moldovenească pentru Răspândirea Culturii Naționale, în septembrie 1905. Creată sub conducerea lui Pavel Dicescul, un important activist local și mareșal al nobilimii județului Chișinău, această organizație promova o agendă relativ moderată a iluminării culturale, destinată țărănimii românofone, evidențiind în același timp loialitatea sa față de dinastie și ordinea imperială¹¹. Impactul acestor eforturi de la începutul secolului al XX-lea a fost modest și a afectat doar o minoritate din rândul intelectualității basarabene.

O schimbare cantitativă și calitativă în privința mobilizării politice a intelectualilor locali a avut loc treptat, după 1898, când universitățile rusești au fost

¹⁰ Anterior, un centru pentru astfel de activități era oferit de Societatea de Istorie și Antichități din Odesa.

¹¹ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1918* (Chișinău: „Știința,” 1992); Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* (Chișinău: Encyclopedic Publishing House, 1992); Ion Nistor, *Istoria Basarabiei* (Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991).

deschise tinerilor aspiranți locali. În anii precedenți, șansele de a urma un curs de studii superioare erau destul de limitate pentru basarabeni. Absența unei universități în regiune, caracterul elitist al învățământului superior rusesc (deschis, în cea mai mare parte, pentru membrii unor familii nobile sau comerciale), precum și calitatea relativ slabă a majorității instituțiilor de învățământ locale au descurajat afluxul masiv de tineri din Basarabia înspre universitățile rusești. După 1900, primele grupuri de studenți basarabeni au format un șir de „pământeni naționale” (*zemliacstva*), cel mai notoriu caz fiind cercul semi-clandestin de la Universitatea din Dorpat (Tartu), din care au ieșit câteva figuri importante ale mișcării naționale de la începutul secolului al XX-lea. Organizații similare au apărut în centrele universitare mai importante, precum Sankt-Petersburg, Moscova și Kiev¹². În ciuda acestor evoluții incipiente, doar șocul revoluției din 1905 a polarizat opinia politică și a putut slăbi întrucâtva rețelele tradiționale de relații „patron – client” care structurau distribuția puterii la nivel local în Basarabia.

Un alt factor fundamental care a împiedicat dezvoltarea timpurie a sferei publice și apariția unei concurențe identitare în provincie a fost slăbiciunea presei locale. Dacă ar fi să recunoaștem rolul central al presei și al jurnalismului în construirea statului-națiune, educația națională și articularea discursurilor de identitate colectivă, atunci absența unei prese dezvoltate ar putea explica lipsa mobilizării politice, evidentă în cazul basarabean. Pe parcursul celei mai mari părți a secolului al XIX-lea, singura ediție periodică publicată în Basarabia era buletinul oficial *Bessarabskie oblastnye* (din 1873 – *gubernskie*) *vedomosti*, tipărit din iulie 1854 de către administrația provincială. Acest buletin a fost suplimentat de buletinul Bisericii Ortodoxe locale, *Kishinevskie eparhial'nye vedomosti*, editat începând cu 1867. Acesta din urmă avea și o ediție în limba română, care a apărut până în 1871. Primul ziar particular (*Bessarabskii vestnik/ Curierul Basarabiei*) a apărut abia în septembrie 1889. La începutul secolului al XX-lea, presa locală a fost supusă unui proces de consolidare și clarificare ideologică. Drept urmare, către anul 1903 s-au cristalizat două tendințe generale în presa basarabeană, care ar putea fi numite convențional „liberală” și „conservatoare-monarhistă”. Prima tendință a fost reprezentată, în principal, de influentul ziar *Bessarabskaia zhizn'* (*Viața Basarabiei*), publicat în perioada 1903-1918, inițial sub redacția lui Alexis Nour, care s-a mutat ulterior în România și a jucat un rol semnificativ în polemica interbelică privind problema Basarabiei. Cea de-a doua tendință a fost reprezentată de cunoscuta publicație *Bessarabeț* (*Basarabeanul*), tipărită începând din 1897 și coordonată de publicistul radical și antisemit Pavel Krușevan, care descindea dintr-o importantă familie nobiliară basarabeană de origine română.

¹² Iurie Colesnic, *Un dosar uitat al istoriei: Pământenia basarabeană de la Dorpat – prima organizație națională* (Chișinău: Ulysses, 2008).

Jurnalismul radical al lui Krușevan și opiniile sale politice extremiste, precum și talentul său de scriitor, au contribuit la o schimbare marcantă a rolului presei locale, care, începând cu primii ani ai secolului al XX-lea, a început să exercite o influență crescândă asupra sferei publice din provincie.¹³ În pofida acestor schimbări, evidențiate de acuzațiile formulate la adresa lui Krușevan de a fi incitat populația să comită pogromul din aprilie 1903, anume criza revoluționară din 1905 a reprezentat punctul de cotitură pentru transferul caracterului contestat al Basarabiei înspre sfera publică locală. Apariția primelor publicații de limbă română, fie și de scurtă durată, a obligat autoritățile ruse să reevalueze rolul cuvântului scris și folosirea presei în scopuri de propagandă în rândul populației basarabene. Politica guvernului, în principal reactivă până atunci, s-a manifestat într-o formă mai coerentă în anul 1912, când autoritățile au sărbătorit o sută de ani de la anexarea provinciei. Cu toate acestea, chiar și în acest caz este dificil să se vorbească despre o viziune integratoare completă, care ar fi răspuns semnalelor locale. Nu numai că țărănimea majoritară era pasivă, dar chiar și intelectualii din gubernie erau destul de reticenți în a construi o ipotetică viziune locală asupra provinciei lor în cadrul imperiului. Astfel, Basarabia a rămas, în esență, un obiect al proiectelor rivale de construcție a statului și a națiunii.¹⁴

Întârzierea mobilizării politice a etnicității în Basarabia ar putea fi atribuită unui întreg șir de factori. Caracterul predominant rural al populației și persistența unei societăți tradiționale în sate au contribuit la reticența țărânimii de a răspunde diferitelor stimulenți ai modernității. Politicile educaționale ale guvernului rus au blocat apariția unui strat intelectual articulat la nivel local în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea. Când astfel de grupuri au început să se formeze, mediile lor formative erau universitățile rusești, care, până la sfârșitul perioadei imperiale, au rămas focare de opoziție față de regim, fiind considerate nesigure și chiar pernicioase. Astfel, ministrul educației Leon Kasso, originar din Basarabia, s-a confruntat cu una dintre cele mai serioase crize universitare înainte de primul război mondial. Tinerii basarabeni educați au urmat modelul intelectualității ruse în relațiile și atitudinile lor față de regim. Slăbiciunea instituțiilor locale și

¹³ Pentru o abordare generală și sintetică a istoriei presei basarabene de până la 1917, a se vedea: B. A. Trubetskoi, *Iz istorii periodicheskoi pečati Bessarabii, 1854–1916 gg.* [Din istoria presei periodice din Basarabia, 1854–1916] (Kishinev: Știința, 1989). Un studiu mai recent, care se ocupă, în special, de presa de limbă română în contextul revoluției și a războiului este: Silvia Grossu, *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906–1944* (Chișinău: Tehnica-Info, 2003).

¹⁴ Referințele factuale din paginile de mai sus se bazează pe următoarele lucrări: Ion Nistor, *Istoria Basarabiei* (Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991); Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente, 1812–1940* (Chișinău: Cartier, 1998), și Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia* (Chișinău: Prut International, 2000).

lipsa unui cadru adecvat pentru inițiativele sociale „de jos” au condus la formarea destul de tardivă și parțială a unei sfere publice capabile să susțină activitatea intelectuală sistematică la nivel local. Astfel, discursul oficial a înlocuit vocile locale inexistente în cadrul concurenței simbolice din regiune.

Din punct de vedere politic, masele nu au răspuns la strategiile de mobilizare formulate de agenții imperiali și de adversarii lor naționaliști, care au încercat să le obțină loialitatea. Criteriile tradiționale ale apartenenței religioase și sentimentul atașamentului față de dinastia imperială erau mult mai susceptibile de a provoca o reacție din partea țărănimii decât orice invocare a solidarității etnice cu o patrie ideală și nebuloasă de dincolo de Prut. Acest lucru a fost demonstrat de comportamentul țăranilor în timpul alegerilor pentru Duma imperială și, mai ales, de importanța și influența organizațiilor monarhiste de dreapta în Basarabia.

Proiecte alternative de construire a identității locale la începutul secolului al XX-lea

Preocupările autorităților ruse în perioada imediat anterioară primului război mondial au fost legate, în primul rând, de amenințarea potențială a proiectului național românesc, reprezentată de efemerele campanii de presă ale cercului din jurul ziarului *Basarabia*, în perioada 1906-07 și de publicațiile de limbă română relativ moderate și tolerate de regimul imperial – *Moldovanul* și *Cuvânt Moldovenesc*¹⁵. Cu toate acestea, pe lângă versiunea standard a discursului național românesc, care s-a cristalizat pe deplin în 1917, în regiune s-au articulat viziuni alternative ale identității locale, în special după 1905. Faza inițială a mobilizării etnicității a permis unor naționaliști basarabeni să se distanțeze de modelul românesc. Acest grup sublinia specificul contextului regional basarabean și nu era atras sau foarte interesat de evoluțiile din cadrul Regatului României, pe care le privea cu suspiciune. Printre cei mai importanți membri ai acestei grupări s-au numărat poetul, scriitorul și publicistul Alexei Mateevici și colegul său Gheorghe Stîrcea. Acești tineri intelectuali erau relativ apropiați de cercurile bisericii locale și puteau fi definiți, în mod convențional, drept „regionaliști”. Ei pledau pentru păstrarea valorilor tradiționale și erau reticenți în a accepta completamente discursul național românesc din cauza asocierii acestuia cu modernitatea.¹⁶ Cu toate acestea, nu a existat vreo deosebire

¹⁵ Ion Varta. “Unele aspecte privind mișcarea națională în Basarabia la începutul sec. al XX-lea”, in: *Revista de istorie a Moldovei*, no. 4 (1993): 14–27; Idem, “Unele deziderate ale mișcării naționale a românilor basarabeni la mijloc de an 1906”, in: *Destin Românesc*, no. 1 (1995): 48–60.

¹⁶ O discuție mai extinsă a variațiilor regionaliste a naționalismului din Basarabia poate fi găsită în volumul: Andrei Cușco, Viktor Taki, Oleg Grom. *Bessarabiia v sostave Rossiiskoi Imperii (1812–1917)* [Basarabia în componența Imperiului Rus, 1812–1917] (Moscova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012), 286–88.

majoră între partizanii proiectului național românesc și regionaliștii din Basarabia în perioada de după 1905. Regionaliștii nu au elaborat un naționalism moldovenesc separat și nu s-au opus viitoarei realizări a viziunii naționale pan-românești. Caracterul fluid al autoidentificării naționale în Basarabia era, probabil, cel mai bine exemplificat de confuzia terminologică în legătură cu desemnarea populației românofone din regiune. Se foloseau în mod uzual cel puțin trei termeni interșanjabili (români, moldoveni și basarabeni), iar apariția lor pe paginile presei naționale era sporadică¹⁷. La începutul secolului al XX-lea, nu exista, astfel, nici un discurs „moldovenist” în sensul modern al cuvântului, postulând o identitate moldovenească separată. Într-adevăr, în pofida temerilor autorităților centrale, mesajul naționalist a avut un impact redus până în 1917. Deși agenda regionalistă ar fi putut să aibă o anumită rezonanță în rândurile țărănimii basarabene, acest lucru nu s-a întâmplat în 1905-07 și a avut doar un succes parțial în 1917. Țărănimea era o țintă foarte dificilă pentru agitatorii naționaliști și a rămas indiferentă față de discursurile externe care concureau pentru loialitatea ei¹⁸.

O primă încercare obscură de a articula o agendă „moldovenistă” a fost întreprinsă de nou-numitul episcop Serafim Ciciagov (1908-1914), în anii premergători războiului. Deși era membru al clerului, Ciciagov era puternic implicat în politică, fiind foarte apropiat de organizația populistă de dreapta cunoscută sub numele de Uniunea Poporului Rus. El și-a urmărit agenda politică cu o vigoare remarcabilă după numirea sa în Basarabia, regiune pe care superiorii săi o percepeau drept o eparhie problematică. Acest lucru se datora percepției crescânde a unei posibile amenințări asociate cu mișcarea națională românească incipientă, dar și cu dinamica din cadrul bisericii locale, clerul căreia a devenit din ce în ce mai agitat și nemulțumit. Misiunea noului episcop a fost aceea de a aborda ambele probleme. Pe lângă reafirmarea controlului central în urma politicilor relativ liberale ale predecesorului său, episcopul Vladimir (1904-1908), Ciciagov a pledat și pentru aplicarea anumitor strategii inovatoare în sfera culturală. Aceste strategii trebuiau, pe de o parte, să reafirme și să consolideze controlul central asupra bisericii basarabene și, pe de altă parte, să înlocuiască abordarea mai permisivă a fostului episcop cu o viziune ambițioasă de redefinire a identității culturale a populației românofone din Basarabia.

Astfel, de exemplu, pentru a lupta împotriva amenințării separatiste, Ciciagov a încurajat dezvoltarea unei limbi „moldovenești” separate, încercând să o izoleze

¹⁷ Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, 154-155.

¹⁸ Pentru un argument similar, care analizează „intractabilitatea socială” a țărănimii basarabene de la începutul secolului al XX-lea dintr-o perspectivă tributară sociologiei și științelor politice, a se vedea: Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812–2002)* (Chișinău: Cartier, 2002), 66-83.

de orice formă de influență românească.¹⁹ Episcopul afirma că susține dezvoltarea „limbii pur moldovenești”, folosite în slujbele bisericești, care nu fusese încă afectată de influențele de dincolo de Prut. Bineînțeles, această poziție nu a avut drept urmare articularea unui proiect alternativ de construire a națiunii, asemănător celui urmărit de autoritățile sovietice în anii 1920 și 1930 în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească. Serafim nu avea nici resursele, nici expertiza necesară pentru a atinge acest obiectiv. Cu toate acestea, el a fost primul demnitar rus care a formulat ideea diferenței fundamentale și chiar a antagonismului dintre identitatea lingvistică moldovenească și cea românească. Această idee a fost, cel mai probabil, inspirată de dezbaterile din cadrul publicațiilor bisericești din Basarabia și de unele scrieri ale regionaliștilor. Diferențele pe care regionaliștii le-au identificat între limba română standard și graiul basarabeian nu erau însă relevante din punct de vedere politic și proveneau mai curând din etnofilia lor și din încercarea de a comunica direct cu masele țărănești. În schimb, episcopul Ciciagov, care a devenit liderul filialei locale a Uniunii Poporului Rus, a subliniat anume consecințele politice ale versiunii sale bizare de „moldovenism”, mai ales după moartea lui Pavel Krușevan, în 1909. El a căutat să disocieze, în mod special, poporul simplu, „loial și iubitor de monarh”, de clerul și intelectualii locali, care încercau, chipurile, să inoculeze în mase viziunea pan-românească, de inspirație „străină”, a identității lor. În opinia episcopului, această tendință de separatism exercita o anumită influență asupra societății basarabene, dar nu exista nici o urmă de „separatism popular” în rândul maselor.²⁰ Acest proiect a fost, totuși, fără precedent în Basarabia sub dominația rusă. El pare să fi reprezentat o combinație dintre anumite semnale venite din partea centrului, care încerca să combată presupusa amenințare a irendentismului românesc, și interpretarea creativă și destul de idiosincronică a dezbaterilor locale de către Serafim. În acest context, episcopul Ciciagov poate fi, într-adevăr, considerat drept „primul moldovenist”. Totuși, după ce Serafim a părăsit Basarabia, în martie 1914, această linie politică nu a fost continuată²¹.

Este important să observăm că diviziunile interne din cadrul clerului au crescut în această perioadă. Deși majoritatea clericilor sprijineau status-quo-ul

¹⁹ Cușco, Taki, Grom, *Bessarabiia v sostave Rossiiskoi Imperii*, 329-31.

²⁰ Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1918*, 181. Citat în Cușco, Taki, Grom, *Bessarabiia v sostave Rossiiskoi Imperii*, 331.

²¹ Pentru mai multe detalii privind cazul lui Serafim Ciciagov și dezbaterile contemporane legate de „identitatea moldovenească” în cercurile ecleziastice locale, a se vedea: Oleg Grom, „Debaty o „moldavskom separatizme” v period mezhdru Pervoi russkoi revoliutsiei i stoletnim iubileem prisoedineniia Bessarabii k Rossii (1907-1912 gg.) [Dezbaterile privind „separatismul moldovenesc” în perioada dintre prima revoluție rusă și jubileul de o sută de ani de la intrarea Basarabiei în componența Rusiei, 1907-1912], in: *Slavianskii al'manah*, Nr. 3-4 (2015), 87-104, mai ales 90-92.

sau erau chiar implicați activ în mișcările de extrema dreaptă, unii preoți rurali și membri ai ierarhiei bisericești susțineau o politică de liberalizare. Această mișcare de opoziție a apărut mai întâi, în mod deschis, în timpul Revoluției din 1905, când mai multe congrese ale clerului basarabean au cerut o autonomie sporită la nivel local și restabilirea limbii române ca limbă liturgică²². Aceste cerințe au fost parțial aprobate de predecesorul lui Serafim, episcopul Vladimir Sinkovski, care a înțeles perfect importanța activității misionare în zonele rurale. Opoziția „liberală” s-a opus în mod vehement politicilor centralizatoare ale lui Serafim, precum și proiectelor sale ambițioase din sfera lingvistică. Cu toate acestea, chiar și această facțiune liberală era reticentă să folosească limbajul naționalismului ca instrument de mobilizare politică²³.

Perioada inițială a primului război mondial a fost fundamentală în mai multe privințe pentru Basarabia. Politicile radicale și violente ale guvernului rus, modificarea radicală a ierarhiilor etnicității, creșterea mobilizării societății și a economiei au transformat profund viața locală. Concurența simbolică ruso-română pentru această regiune a intrat, de asemenea, într-o fază nouă și decisivă. Participarea masivă a țăranilor basarabeni la război, ca soldați ai armatei imperiale, a pregătit terenul pentru revoluția socială și politică din 1917. Cu toate acestea, înainte de căderea dinastiei Romanovilor, în martie 1917, nu erau evidente semne de mobilizare politică pe criterii specific naționale. Incidentele izolate legate de frica autorităților față de irendentismul românesc sau de spionomanie accentuau și mai mult absența oricărei agitații naționale, în rândul elitelor ori în rândul populației generale. Parțial din cauza cenzurii instituite în timpul războiului și parțial datorită elanului „patriotic” predominant în timpul fazei inițiale a „uniunii sacre” dintre țar și popor, presa locală a fost reticentă în abordarea problemelor sensibile din punct de vedere politic. Deși interesul pentru România a crescut datorită intrării acesteia în război ca aliat al Rusiei, în august 1916, această alianță a blocat, de fapt, orice posibilitate de agitație și propagandă naționalistă în provincia propriu-zisă, care a devenit parte din spatele noului Front Român. Loialitatea elitelor și a maselor basarabene față de statul rus, deși tot mai incertă și supusă unor presiuni din cauza nesiguranței generale și a eșecurilor militare, a rămas necontestată până în primăvara anului 1917. Perioada dintre 1914 și începutul lui 1917 a schimbat, fără îndoială, multe percepții atât la nivel local, cât și la cel central. Totuși, realitatea „indiferenței naționale” în Basarabia a fost pusă cu adevărat la îndoială numai după șocul Revoluției din Februarie.

²² Oleg Grom, „Confesiune și etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XX-lea,” in: *Archiva Moldaviae* (Iași), Vol. 5 (2013), 183-198, aici 185-186.

²³ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși* (Chișinău: Museum, 2000), 295-96, 298-99.

Basarabia între autonomie, federalism și unificare națională (1917-1918)

Căderea regimului imperial în martie 1917 și noile oportunități create de deschiderea spațiului politic pe întregul cuprins al fostului imperiu țarist au avut un efect imediat asupra Basarabiei. Clivajul major care a apărut în acel moment se referea la prioritatea aspectului național sau al celui social în cadrul transformărilor revoluționare. În mod asemănător cu celelalte periferii ale Imperiului rus, dar cu o intensitate mult mai mare decât în 1905, ciocnirea și lupta dintre agențele de naționalizare și socializare a determinat liniile generale ale dezbaterilor politice în regiune din martie 1917 până în martie 1918. În termeni mai concreți, primele eforturi vizând politizarea sistematică a maselor au fost întreprinse de diverse grupuri emergente de activiști și ideologi, care au putut concura deschis pe arena politică locală după prăbușirea regimului imperial.

Principalii actori politici care își disputau susținerea maselor basarabene (mai ales țărănești) în această perioadă ar putea fi împărțiți, în mod convențional, în următoarele categorii: 1) curentul „revoluționar”, reprezentat de organizațiile locale ale bolșevicilor și ale socialiștilor-revoluționari, care accentua importanța capitală a „problemei agrare” și pledau pentru redistribuirea imediată a tuturor terenurilor agricole către țăranii din provincie. Efectul combinat al revendicărilor țărănești tot mai radicale și al propagandei concertate a „agenților socializanți” a avut drept urmare directă izbucnirea masivă a violenței țărănești pe parcursul anului 1917, culminând cu o schimbare semnificativă a structurii proprietății funciare, care a avut mai târziu un impact important asupra condițiilor reformei agrare din Basarabia; 2) „activiștii naționali”, grupați în jurul revistei *Cuvânt Moldovenesc* și, mai târziu, în jurul Partidului Național Moldovenesc (PNM), fondat în aprilie 1917. Cu toate acestea, această „mișcare națională”, destul de slab coagulată, era departe de a fi unitară în privința planurilor sale pentru viitorul provinciei. Astfel, dacă aripa mai conștientă din punct de vedere național (condusă de Pan Halippa și Ion Pelivan) a insistat, încă de la început, asupra importanței decisive a aspectului național-cultural și a emancipării politice parțiale, „grupul de la Petrograd”, avându-și sediul în capitala rusă și participând direct la evenimentele revoluționare de acolo, a fost mult mai reticent în a-și întrerupe legăturile cu guvernul central și a susținut prioritatea reformelor sociale în raport cu emanciparea națională. Principalii săi reprezentanți, care s-au întors în Basarabia în vara anului 1917, au fost Pantelimon Erhan și Ion Inculeț; 3) curentele de dreapta și monarhiste, care au fost marginalizate în perioada revoluționară și nu și-au putut mobiliza adepții în mod eficient. Acest lucru a demonstrat modul în care contextul războiului a schimbat ierarhiile puterii sociale, dar și gradul de dependență al acestor organizații de sprijinul acordat de statul imperial.

În afară de o parte a fracțiunii naționaliste, care și-a proclamat deschis loialitatea față de proiectul național românesc, majoritatea elitelor locale active din punct de vedere politic nu au perceput România ca o alternativă viabilă (sau chiar posibilă) pentru viitorul provinciei. Autonomia nou-dobândită a actorilor politici basarabeni a împiedicat, la această etapă, orice asociere cu Regatul României, care era perceput drept nedemocratic, străin sub aspect cultural, controlat de elite rapace și corupte și etalând doar trăsăturile superficiale ale unui sistem statal modern. Argumentele etno-naționale erau, în mare parte, irelevante pentru aceste elite (indiferent de convingerile lor politice), care fuseseră educate într-un mediu cultural rusesc și năzuiau spre idealul unei „Rusii democratice și federale”, definit drept obiectiv politic imediat. Specificitatea situației basarabene era condiționată, pe de o parte, de respingerea vechiului regim, în forma sa țaristă și, pe de altă parte, de scepticismul și aversiunea la fel de puternică față de „opțiunea națională”, reprezentată de România.

De fapt, „vocale” basarabene locale, care s-au cristalizat în spațiul post-imperial, fluid și incert, au folosit cu precădere limbajul „autonomiei”. Acest *topos* putea fi, totuși, interpretat într-un mod foarte diferit, în funcție de contextul articulării sale, publicul-țintă și rezultatul dorit. Astfel, la începutul lunii aprilie 1917, programul Partidului Național Moldovenesc (organizația politică cu agenda cea mai deschisă și radicală legată de subiectul revendicărilor naționale) cerea „cea mai largă autonomie” pentru Basarabia în domeniile administrativ, judiciar, ecleziastic, educațional și economic. Bazele preconizate pentru noul statut al regiunii proveneau, în parte, din exemplul precedentului experiment autonomist din secolul al XIX-lea, dar invocau și principiul „autodeterminării naționale”.²⁴ Afirmția unui istoric moldovean, conform căreia liderii Partidului Național Moldovenesc ar fi evoluat de la concepția unui „scenariu confederal” către o viziune mult mai limitată asupra „autonomiei național-regionale” pare, în cel mai bun caz, îndoielnică.²⁵ De fapt, conducătorii acestei organizații au oscilat între câteva modele concurente de raporturi cu puterea centrală pe parcursul întregului an 1917. Radicalizarea programului autonomist, inițial destul de moderat, s-a datorat dinamicii incontrollable și imprevizibile a scenei politice rusești. Se poate afirma, fără a greși prea mult, că, atâta timp cât a persistat speranța restaurării și consolidării unui guvern stabil la centru, liderii basarabeni locali au rămas ancorați, destul de ferm, în spațiul imaginat al statului rus. Acest lucru nu a însemnat că impactul gândirii federaliste și o oarecare „contaminare” cu modelele mentale de restructurare a spațiului politic elaborate în cadrul monarhiei habsburgice au

²⁴ Ion Calafeteanu și Viorica Moisuc, ed. *Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România, 1917-1918* (Chișinău: Hyperion, 1995), 26.

²⁵ Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, 83.

fost neglijabile. Dimpotrivă, modelul federalist era, din câte se pare, dominant în rândul politicianilor moldoveni de atunci. Criteriile pentru viitoarea organizare a relației federale au făcut, totuși, obiectul unor dezbateri destul de fierbinți. Până la urmă, s-a ajuns la un compromis între principiile etno-naționale, promovate de ideologia PNM, și criteriile teritoriale, preferate de reprezentanții celorlalte grupuri etnice, care se temeau de potențiala transformare a Basarabiei multietnice într-un stat-națiune „moldovenesc”. Astfel, în timpul discuțiilor preparatorii care au precedat convocarea adunării locale (*Sfatul Țării*), constituită prin cooptarea reprezentanților instituțiilor locale, a corporațiilor profesionale și a stărilor sociale din regiune, primarul orașului Chișinău, Aleksandr Schmidt, care a aderat la grupul „socialiștilor populari”, a afirmat următoarele: „Eu știu că voi [separatiștii „moldoveni” – A.C.] doriți să creați în Basarabia un stat-națiune. Acesta este visul secolului al XIX-lea, însă el a suferit un fiasco în Rusia Mare, iar voi vreți să înființați un stat-națiune aici, în Basarabia, care este atât de asemănătoare cu Rusia din punct de vedere etnografic”.²⁶ În acest caz este evidentă ciocnirea dintre viziunea statalității ruse unitare și principiul de restructurare a fostului imperiu pe criterii etno-naționale. Totuși, o astfel de opoziție ar fi destul de simplistă și înșelătoare. „Naționalismul” local era departe de a fi consolidat și nu a contestat în mod fundamental apartenența Basarabiei la sfera simbolică a spațiului rusesc. Procesul de „naționalizare” a unei părți semnificative a intelectualilor basarabeni a fost incert și plin de ambiguități chiar până în ajunul evenimentelor decisive din 1918, care au dus la integrarea regiunii în componența Regatului României.

Declarația oficială a autonomiei „Republicii Democratice Moldovenești”, adoptată de către *Sfatul Țării* pe data de 2 decembrie 1917, reprezintă unul dintre exemplele elocvente în acest sens. Acest „document fundamental” al autonomiei basarabene se încheia prin evocarea solemnă a „mamei noastre comune – a Marii Republici Democratice Federative Ruse” (desigur, un proiect devenit deja fantezist în momentul emiterii declarației).²⁷ În mod cumva ironic, la doar trei luni și jumătate după acest eveniment, aceeași adunare proclama solemn „unirea pe veci” a Basarabiei cu „țara-mamă”, România. Ce împrejurări au făcut posibilă transformarea proiectului, până atunci destul de marginal, al unificării naționale într-o opțiune viabilă și realistă, în primăvara anului 1918?

Mai mulți factori au fost determinanți pentru această schimbare fundamentală în peisajul politic local. În primul rând, ar trebui luat în considerare rolul decisiv al unităților militare „moldovenești” în procesul de naționalizare a politicii din regiune. Ca urmare a politicii de creare a „unităților naționale” în cadrul armatei ruse, promovată de guvernul provizoriu, dar și în urma autoorganizării

²⁶ Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, 96.

²⁷ Calafeteanu și Moisuc, *Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România*, 120.

comitetelor de soldați în condițiile anarhiei care domina pe întregul cuprins al Frontului Român, conștiința politică a soldaților și ofițerilor din Basarabia a crescut enorm în contextul anului 1917. Armata imperială a Rusiei a oferit mediul, până atunci absent, pentru incluziunea politică în masă. Pe lângă atractivitatea propagandei partidelor revoluționare, primele semne ale unei agende naționale în rândul trupelor au devenit evidente încă din primăvara anului 1917. Intensificată datorită contactului cu prizonierii români din unitățile austro-ungare, a fost inițiată o campanie activă de ”propagandă națională” printre soldații din Basarabia încartiruiți la Kiev și Odesa. În acest sens, evoluțiile din Basarabia sunt similare cu cazul ucrainean, în care „naționalizarea” trupelor și crearea unităților militare bazate pe criterii etnice au fost promovate atât de Imperiul rus, cât și de Puterile Centrale. Ca și în Ucraina, aceste forțe s-au dovedit decisive pentru rezultatul final al luptei politice de după prăbușirea regimului imperial.²⁸

Impactul politicizării armatei s-a făcut simțit curând și în Basarabia. Deși primele programe politice coerente au fost formulate la congresele anterioare ale mișcării cooperatiste, ale țăranilor și învățătorilor locali, în aprilie și mai 1917, pașii decisivi pentru legitimarea autonomiei locale și pentru convocarea *Sfatului Țării* au fost făcuți în timpul Congresului Militar Moldovenesc, care a avut loc la Chișinău între 20 și 27 octombrie 1917. Cu această ocazie, s-a evidențiat profunzimea divergențelor dintre prioritățile naționale și cele sociale a diferitelor grupuri din rândul armatei. Rezoluția finală a congresului, care a reprezentat, de fapt, un compromis între facțiunile rivale, a proclamat loialitatea Basarabiei față de proiectul republicii democratice federative ruse, din care acest teritoriu urma să facă parte. Discutarea condițiilor concrete ale autonomiei „politice și teritoriale” a Basarabiei urma să fie amânată până la convocarea Adunării Constituanțe a Rusiei. Astfel, cadrul de legitimitate politică își avea în continuare sursa în presupusul organ reprezentativ al unei statalități ruse reînnoite și „democratice”. Ar trebui să subliniem că, până și în decembrie 1917, când fostul spațiu politic al Imperiului rus era în plină degingoladă, majoritatea elitelor basarabene erau foarte reticente să accepte posibilitatea „soluției românești” și doreau să-și păstreze noul statut autonom recent câștigat, chiar și cu riscul de a fi înghițite de haosul din jur. Alternativa românească părea chiar mai puțin probabilă din cauza crizei profunde a statului român, care se afla pe punctul de a se prăbuși. Viziunea politică a factorilor de decizie din Basarabia respingea încă naționalismul ca o opțiune realistă pentru contextul post-imperial.

²⁸ O discuție detaliată și revelatoare privind diversele strategii și politici de ocupație, precum și despre schimbarea frecventă a regimurilor pe teritoriul Ucrainei pe parcursul anilor 1917 și 1918 a se vedea în: Mark von Hagen, *War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918* (Seattle: University of Washington Press, 2007), 87-114.

Realitatea geopolitică dură a războiului și amenințarea imediată a haosului iminent și a dezastrului social au fost factorii decisivi care au forțat elitele politice basarabene să negocieze cu autoritățile de la Iași, la sfârșitul anului 1917, și apoi să accepte ideea unirii cu Regatul României. Factorul geopolitic este important deoarece înaltul comandament al armatei germane, care era, de fapt, forța dominantă și hegemonică pe Frontul de Est în ultimele zile ale anului 1917, plănuia să impună o pace extrem de dură României (ceea ce a reușit să facă în februarie 1918). Această pace impusă de Puterile Centrale ar fi însemnat pierderea Dobrogei și a litoralului Mării Negre, precum și a unor teritorii de frontieră cedate Austro-Ungariei, însoțite de o dependență economică puternică față de Germania și de plata unor reparații de război semnificative, care ar fi afectat grav economia românească, aflată în plină recesiune. În acest context sumbru, acordul german cu privire la unirea Basarabiei cu România a fost obținut în timpul negocierilor de pace. Astfel, Basarabia a devenit o compensație pentru alte pierderi teritoriale ale României, fiind, de asemenea, un teritoriu strategic convenabil pentru operațiunile germane din est, de pe teritoriul Ucrainei. Antanta, cu care România era încă teoretic aliată în ianuarie 1918, a fost (în mod paradoxal) mulțumită și ea de aceste evenimente, deoarece liderii ei au pariat pe victoria forțelor anti-bolșevice și au sprijinit propunerea comandantului rus nominal al trupelor de pe Frontul Român, generalul Șerbaciov, de folosire a armatei române pentru a „restabili ordinea” în Basarabia, oferindu-i acestuia șansa de a-și afirma autoritatea, aflată în criză²⁹.

Din perspectiva elitelor basarabene, intervenția militară românească în Basarabia era, în esență, o chestiune de supraviețuire politică (și fizică). Frica de haos și anarhie totală a fost principala motivație a apelurilor din ce în ce mai disperate ale guvernului de la Chișinău adresate guvernului român de la Iași. Basarabenii aveau motive foarte serioase pentru a fi îngrijorați. Frica de haos și de anarhie era legată, pe de o parte, de dezintegrarea armatei ruse, care se retrăgea într-o dezordine totală prin teritoriul Basarabiei în drumul său către interiorul Rusiei³⁰. Situația a devenit incontrollabilă la sfârșitul lunii decembrie 1917 și la începutul lui ianuarie 1918, când încercările timide ale Sfatului Țării și ale noului guvern local – Consiliul Directorilor Generali – de a restabili o minimă disciplină și or-

²⁹ Glenn E. Torrey, *The Revolutionary Russian Army and Romania, 1917* (Center for Russian and East European Studies: University of Pittsburgh, 1995). (Carl Beck Papers in Russian and East European Studies, Nr. 1103, July 1995).

³⁰ Mai multe detalii despre situația haotică și anarhică de pe Frontul Român, cauzată, în special, de bolșevizarea trupelor ruse și retragerea lor dezordonată spre est prin teritoriul Basarabiei, a se vedea: Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefield in World War I* (Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2011), 265-270.

dine în regiune au eșuat definitiv. Pe de altă parte, autoritatea guvernului basarabean a fost contestată în Chișinău și în celelalte orașe mari din provincie de către soviete, care cădeau treptat sub influența bolșevicilor. În primele zile ale lunii ianuarie 1918, capitala Basarabiei era, de facto, controlată de unitățile paramilitare bolșevice sau de trupele bolșevizate din garnizoana locală³¹. Astfel, chemarea trupelor române a fost singura soluție acceptabilă nu numai pentru elitele basarabene locale, ci și, cel puțin pe termen scurt, pentru forțele ruse anti-bolșevice, dar și pentru armatele germane, care și-au impus hegemonia militară pe Frontul de Est. Românii înșiși nu au utilizat inițial argumente de factură națională pentru a-și justifica intrarea în Basarabia, accentuând, în mod special, motivele legate de restabilirea „legii și ordinii”³².

În cele din urmă, alți doi factori decisivi au făcut ca opțiunea românească să devină inevitabilă. Primul factor a fost declararea autonomiei și apoi proclamarea independenței statului ucrainean. Relațiile administrației basarabene și a cercurilor politice locale cu Rada Ucraineană erau destul de tensionate din cauza revendicărilor teritoriale pe care guvernul de la Kiev le-a formulat mai întâi asupra teritoriilor județelor Hotin și Akkerman (unde „rutenii” reprezentau o parte considerabilă a populației), iar apoi asupra întregului teritoriu basarabean. Respingerea acestor revendicări s-a bucurat de consensul tuturor partidelor politice din regiune și a accelerat, în mod evident, adoptarea declarației oficiale de autonomie în decembrie 1917. În plus, existența unei entități politice ucrainene a însemnat întreruperea tuturor legăturilor directe cu guvernul de la Petrograd, fapt care i-a încurajat chiar și pe adepții acestuia din Basarabia să fie mai realiști și mai concilianți față de realitățile locale. Al doilea factor decisiv era legat de dispariția oricărui guvern legitim, în ochii elitelor basarabene, după preluarea puterii de către bolșevici. În afară de bolșevicii locali, nici un alt grup din rândurile populației active din punct de vedere politic în Basarabia nu a recunoscut noul guvern. Deși chemarea trupelor române în Basarabia, în ianuarie 1918, a fost inițial o chestiune de strategie și securitate militară, precum și de restabilire a ordinii publice³³, opțiunea unificării cu România a fost favorizată, din ce în ce mai mult, atât

³¹ Iziaslav Levit, *God sud'bonosnyi: Ot provozglasheniia Moldavskoi Respubliki do likvidatsii avtonomii Bessarabii (noiabr' 1917 g. – noiabr' 1918 g.)* [Anul decisiv: De la proclamarea Republicii Moldovenești până la lichidarea autonomiei Basarabiei, noiembrie 1917 – noiembrie 1918] (Chișinău: Tipografia Centrală, 2000), 151-216.

³² Levit, *God sud'bonosnyi*, 216-220, 251-252.

³³ O prezentare echilibrată și detaliată a campaniei militare românești din ianuarie 1918 în Basarabia, inclusiv a operațiunilor militare împotriva bolșevicilor locali și a rolului controversat al comandamentului românesc în fazele preparatorii ale unirii provinciei cu România, se poate găsi la Torrey, *The Romanian Battlefield in World War I*, 271-281. Subliniind, în mod pertinent, impactul coercitiv al prezenței militare române, abuzurile comise de administrația militară românească și presiunile

de elementele înstărite din rândurile proprietarilor funciari (care i-au adresat o petiție regelui Ferdinand deja în ianuarie 1918), cât și de membrii Sfatului Țării, dintre care majoritatea aparțineau „stângii politice”.³⁴ Deși statul român lăsa, evident, mult de dorit din punctul de vedere al politicilor sale sociale și al sistemului politic, acesta oferea cea mai bună alternativă în comparație cu spațiul social și politic rus, totalmente dezintegrat. Discursul unității culturale și politice a tuturor românilor nu a fost desigur absent în 1917 și la începutul anului 1918. Această viziune era promovată atât de către activiștii naționali basarabeni, cât și de alte personalități publice (în special, de către scriitorul și jurnalistul Onisifor Ghibu, de origine transilvăneană, ale cărui memorii și scrieri polemice prezintă una dintre cele mai complete și mai convingătoare imagini ale „realității” basarabene din acea perioadă). Totuși, acest discurs a fost la fel de marginal pentru acțiunea politică ca și înainte de 1917, cel puțin până în momentul, când evoluția politicii internaționale a obligat elitele basarabene să negocieze un compromis cu guvernul român, în martie 1918.

Actul Unirii, votat la 27 martie 1918, a reprezentat, de fapt, un asemenea compromis. Cele 11 condiții stipulate în document (garantarea autonomiei locale extinse, aplicarea rapidă a unei reforme agrare radicale, prerogative concrete în domeniile financiar, administrativ și militar)³⁵ par să justifice ipoteza, că politicienii basarabeni au avut în vedere un aranjament federal între provincie și centru. Deși șansele reale de aplicare a acestui scenariu erau minime (având în vedere structura sistemului politic românesc, dar și spațiul limitat de manevră al liderilor basarabeni), acest fapt este revelator pentru sfera imaginarului lor politic. Departate de a reprezenta curentul dominant în politica locală din acea perioadă, viziunea unificării naționale era una dintre multiplele opțiuni pe care le aveau la dispoziție liderii locali. Această opțiune a devenit singura posibilă doar la începutul anului 1918. Incongruența dintre sfera discursului și cea a acțiunii politice, atât de caracteristică pentru cazul basarabean, a fost vizibilă, în special, în perioada 1917-1918. Orizontul de așteptare al elitelor basarabene era mult mai axat pe preocupările sociale imediate, devenite urgente din cauza situației revoluționare,

asupra liderilor politici basarabeni, Torrey observă totuși că, la începutul lunii ianuarie 1918, armata română era „singura forță militară disciplinată aliată de pe Frontul de Est” (271). Această combinație de pragmatism, lipsă a oricărei alternative viabile, constrângere directă și indirectă, precum și dorința de restabilire a ordinii explică, în mare parte, rezultatul final din martie 1918.

³⁴ O culegere documentară detaliată care reproduce fidel polemicile și dezbaterile cotidiene din cadrul Sfatului Țării este: Ion Țurcanu, ed. *Sfatul Țării. Documente (I): Procesele-verbale ale ședințelor în plen* (Chișinău: Știința, 2016). Este semnificativ faptul, că majoritatea ședințelor se țineau în limba rusă.

³⁵ Ion Negrei, Dinu Poștarencu, eds. *O pagină din istoria Basarabiei: Sfatul Țării (1917-1918)* (Chișinău: Prut Internațional, 2004).

decât pe vreun proiect național românesc coerent. Când li s-a permis, în fine, să-și manifeste „subiectivitatea”, păturile articulate și educate din rândurile românilor basarabeni au sfidat logica discursurilor rusești și românești care le revendicau loialitatea. Către sfârșitul anului 1918, această logică s-a impus și reafirmat din nou. În ultimul său act, la 27 noiembrie 1918, *Sfatul Țării* a votat anularea condițiilor Unirii. Câteva zile mai târziu, România Mare a devenit realitate. Astfel, Basarabia a fost inclusă integral în proiectul de construire a națiunii române.

Concluzii

În lucrarea sa *Biography of No Place*, Kate Brown afirma că natura și “esența qui-jotică, greu de definit și de rezumat, a ținutului de frontieră (*borderland*)”³⁶ îi făcea pe funcționarii de stat să implementeze politici radicale care aveau scopul de a transforma acest teritoriu într-un spațiu național omogen și “comprehensibil” (sau, așa cum spunea James Scott, “lizibil” (*legible*))³⁷. Basarabia a fost departe de a manifesta complexitatea și caracterul confuz al zonei despre care scrie Brown. Cu toate acestea, în ceea ce privește mobilizarea etnică și naționalismul modern, Basarabia poate fi catalogată drept unul dintre cele mai dificile spații pentru construirea națiunii în cadrul Imperiului rus (și nu numai). După cum am arătat în acest articol, câțiva factori structurali și specifici explică această situație, printre care ar fi de amintit: nivelul scăzut de alfabetizare, în comparație cu alte regiuni din partea europeană a Imperiului Rus; politicile educaționale ale guvernului rus, slăbiciunea sferei publice, caracterul covârșitor rural al populației, precum și politizarea târzie a intelectualilor. Rolul activ al elitelor locale în respingerea sau acceptarea naționalismului este un subiect dificil de abordat, mai ales din cauza naturii surselor și a prejudecăților înrădăcinate ale disciplinei istorice. Într-un fel, este mult mai ușor să găsim exemple de mobilizare națională (oricât de ne semnificativă) decât cazuri contrare, de rezistență față de naționalism. Societatea basarabeană de la începutul secolului al XX-lea, mai ales nobilimea, clerul și intelectualii, au răspuns destul de lent și ambiguu la semnalele naționaliste venite atât din partea centrului rus, cât și din partea rivalului său român. Acest lucru a fost evident, pe de o parte, datorită persistenței discursurilor tradiționale ale loialității dinastice și conformității religioase și, pe de altă parte, prin apariția unor proiecte identitare „alternative”, care au transformat și manipulat creativ versiunile de bază. În loc să ilustreze, pur și simplu, „fluiditatea identității” asociată, de obicei, cu multe ținuturi de frontieră est-europene, aceste fenomene ne

³⁶ Kate Brown, *A Biography of No Place: From Ethnic Borderland to Soviet Heartland* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004), 2.

³⁷ James C. Scott, *Seeing Like A State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998), în special pp. 11-52.

sugerează, de asemenea, negocierea dificilă în care s-au angajat elitele locale pentru a face față provocărilor politicii moderne. Fără a respinge politica maselor, în general, reprezentanții acestora căutau în mod activ modele alternative care nu aveau în vedere neapărat națiunea ca punct de referință principal. Majoritatea țărănească „tăcută” a fost, de asemenea, atrasă în aceste proiecte mobilizatoare, așa cum o demonstrează succesul inițial al organizațiilor monarhiste de dreapta din Basarabia, în perioada de după 1905. Totuși, eșecul final al acestei alternative, care a cedat în fața agendei socializante, victorioase, în cele din urmă, după Primul Război Mondial, arată că manipularea sloganurilor tradiționale apropiate de concepțiile țărănimii nu a fost suficientă. În general, mesajul național, sub toate formele sale, a avut un impact modest înainte de 1917, în pofida temerilor exprimate de autoritățile imperiale. Vocile locale în domeniul politicii identitare au apărut, într-adevăr, doar în timpul revoluției din 1917, pe fondul unui context fluid și violent, definit de experiența războiului. Impactul naționalizant al războiului și oscilarea elitelor politice basarabene între diferite proiecte de autonomie, federalism și construcție națională au schimbat și viziunile lor privind identitățile colective din regiune.

Rezumat

Acest articol examinează diversele forme ale rezistenței sau neimplicării populației locale în strategiile de mobilizare națională în Basarabia de la începutul secolului al XX-lea. Articolul discută și proiectele identitare alternative articulate de elitele locale în această perioadă. Basarabia a fost extrem de lentă în a reacționa la diversele încercări de implicare a populației sale predominant țărănești în proiectele concurente de construire a națiunii. Discursurile externe generate de Imperiul rus și de proiectul de construire a națiunii române au dat naștere unei concurențe simbolice foarte active, care s-a manifestat în sfera politică și ideologică, dar nu a avut vreun impact sesizabil asupra locuitorilor din regiune. Societatea basarabeană de la începutul secolului al XX-lea, mai ales nobilimea, clerul și intelectualii, au răspuns destul de lent și ambiguu la semnalele naționaliste venite atât din partea centrului rus, cât și din partea rivalului său român. Acest lucru a fost evident, pe de o parte, datorită persistenței discursurilor tradiționale ale loialității dinastice și conformității religioase și, pe de altă parte, prin apariția unor proiecte identitare „alternative”, care au transformat și manipulat creativ versiunile de bază. În loc să ilustreze, pur și simplu, „fluiditatea identității” asociată, de obicei, cu multe ținuturi de frontieră est-europene, aceste fenomene ne sugerează, de asemenea, negocierea dificilă în care s-au angajat elitele locale pentru a face față provocărilor politicii moderne. Fără a respinge politica maselor, în general, reprezentanții acestora căutau în mod

activ modele alternative care nu aveau în vedere neapărat națiunea ca punct de referință principal. În general, mesajul național, sub toate formele sale, a avut un impact modest înainte de 1917, în pofida temerilor exprimate de autoritățile imperiale. Vocile locale în domeniul politicii identitare au apărut, într-adevăr, doar în timpul revoluției din 1917, pe fondul unui context fluid și violent, definit de experiența războiului. Impactul naționalizant al războiului și oscilarea elitelor politice basarabene între diferite proiecte de autonomie, federalism și construcție națională au schimbat și viziunile lor privind identitățile colective din regiune.

Cuvinte-cheie: mobilizare etnică, politică identitară, nation-building, federalism, Basarabia, Imperiul Rus, România, Primul Război Mondial.